

A néprajzi gyűjtemények tudományos perspektívái

A néprajzi tárgygyűjtésben és a múzeumi gyakorlatban a tudományos megfontolások szerepét több szempontból lehet értékelni és elemezni. A tanulmány a tudományos elveknek a múzeumi gyakorlatra tett hatását a Néprajzi Múzeum mint a legnagyobb s legjelentősebb magyarországi néprajzi gyűjtemény példáján vizsgálja. Az intézmény kialakulása nemcsak egy új múzeumi gyűjtőkör megerősödését jelentette a 19. század végén Magyarországon is, hanem a formálódó néprajz s vizsgálata tárgyának létrejöttét is. A néprajzi tárgy tudományos érvekkel alátámasztott, a gyakorlati munkában fogant határai az alapító atyák számára aránylag egyértelműek voltak, bár ezen határoknak, a módszernek bizonyos ellentmondásait a kortársak is érzékelték. Az alapok viszonylagossága, esetlegességei ellenére a 20. század elejére mégiscsak kialakultak a néprajzi gyűjtemények klasszikus fogalmi, tartalmi és geográfiai alapjai, amik azóta is megszabják a munka fő irányait és jellemző jegyeit, noha az elmúlt száz évben gyökeres társadalmi, kulturális változások történtek. Ma a néprajzi gyűjtemények szempontjából a tudományos perspektíva kérdése négy további összefüggésben merül föl, melyek önálló vizsgálatot igényelnek. Az első további tudománytörténeti elemzés szükségessége, mégpedig a gyűjtemények létrejöttének, összetétele alakulásának és így forrásértékének tanulmányozása, ezáltal magyarázata szempontjából. A második a tudományos szakmódszertan kérdései, a harmadik a tárgyállomány és a tudományos elemzés elvi kapcsolata, s végül a negyedik a jelen- és jövőkép. A tanulmány ezeket áttekintve a legrészletesebben e negyedik kérdésről szól. A mai tárgygyűjtési dilemmákat két saját és két külföldi példa bemutatásán keresztül tárgyalja.

A néprajzi muzeológia nagyon szemérmes, legalábbis ami a közzétett gondolatokat illeti. Mit, miért gyűjtünk? Amit gyűjtünk, hogyan, milyen körülmények között gyűjtjük? Mindazt, ami a múzeumba kerül, milyen egységekbe rendezzük, az így létrejött gyűjteményi csoportokat, illetve a műtárgyállomány egészét hogyan értelmezzük, s milyen tudományos célokra használjuk? Nos, ezekre s a hasonló kérdésekre – ha feltesszük őket egyáltalán – ritkán adunk végiggondolt, kifejtett, tanulmányokban olvasható választ. Szűkíteni kell a kérdést – ugyanakkor el is kell mélyíteni –, ha azt kívánjuk bemutatni, hogy a néprajzi tárgygyűjtésben és a múzeumi gyakorlatban a szorosan vett tudományos megfontolások milyen szerepet játszottak, illetve játszanak.

Ha tágasan számítjuk a történetét, akkor is csak egy-két véletlenszerű korai kísérlet alapján mondhatjuk azt, hogy a néprajzi tárgygyűjtésnek Magyarországon közel másfélszáz éves múltja van. A néprajz maga is meglehetősen fiatal tudomány, az előfutárokat is számítva, alig „idősebb” pár évtizeddel ennél a 150 évnél. Ennek tulajdonítható, pontosabban ennek is tulajdonítható, hogy a társ- és rokontudományokhoz képest a

néprajz gyakrabban keresi helyét, többször vesz erőt az újabb és újabb generációk képviselőin rossz esetben az elbizonytalanodás, jobb esetben az új utak keresése. S ismerjük ennek ellenhatását, a makacs magabiztosság – a „semmi probléma, tudjuk, mi a dolgunk” – ellenreakcióját is. Mennyi szűrődik át ebből a múzeumok falain belülré, mennyi az, ami a muzeológusok tárgyakkal foglalkozó tevékenységéből a néprajz egészének tudományos erőfeszítéseit befolyásolja? Ez utóbbi, a tárgyak szerepét a néprajz tárgyának alakulásában firtató kérdésre a közelmúltban – talán túlzott optimizmus alapján – pozitív választ adtam, legalábbis általános értelemben és nem elsősorban a magyarországi gyakorlatot illetően. Eszerint a tárgyak a mai néprajzban, az európai etnológiában és a kulturális antropológiában ismét – merthogy ez korántsem volt mindig s a kezdetek óta folyamatosan így – meghatározó, elméleti távlatokat jelentő szerepet játszanak (Fejős 1999). Ezúttal az előbbi szempont, a tudományos elveknek a múzeumi gyakorlatra tett hatása lesz az elemzés tárgya.¹

Magyarországon az első néprajzi gyűjteményt az 1830–40-es évek fordulóján Sárvány Jakab, az Esterházyak Bihar megyei, derecskei uradalmának fiskálisa gyűjtötte össze. Az ötven darabból álló gyűjteményt 1841-ben ajándékozta a debreceni kollégiumnak. Vessző-, gyékény-, szalmafonatokat, kender- és gyapjúszöveteket, varrásokat, szűcs és szíjgyártó munkákat, fakészítményeket hordott össze, pásztoroktól, halásztoktól, földművesektől. Egyszerűbb háztartási eszközök mellett ruhadarabok, lakóházba való tárgyak és számszámok akadtak a kezébe. Nem hiányzott néhány kuriózum sem, mint például a gödény állából készült dohányzacskó. Tudatos gyűjtésre utal, hogy ekét, parasztház tetejét, nyoszolyát „mintákkal” vagyis modellekkel örökítette meg. A kollekciónak a 1914-ben ismertető Zoltai Lajos megjegyezte, hogy a „tárgyak néprajzi értéke felől még Sárvány lelkében is csak homályos sejtések éltek; de ez elég volt neki, hogy ne sajnálja a fáradságot a derecskei uradalom területén élt jobbágnép ősi foglalkozását, életmódját illusztráló primitív eszközök, házi ipari cikkek összegyűjtésétől s a jövő idők számára való megmentésétől”. Az anyag nem érte meg a jövőt, Zoltai is csak a faeszközökből, vesszőfonatokból látott pár hírmondót (Zoltai 1914).

A debreceni professzor Sárvány Pál fia, a köznép tárgyait elsőként az utókor okulására egybegyűjtő Sárvány Jakab persze még nem ismerte a „néprajzi tárgy” fogalmát. Nem tudni, hogy az ajándékozó nyilatkozott-e így, de a kollégium múzeumának katalógusában az anyagot „kézművek” néven vették jegyzékbe. Bármilyen „homályos sejtések” vezettek is ehhez a korai elszigetelt kísérlethez, olyan tárgyak egybehordását eredményezték, s olyan társadalmi körből, amelyek rendszeres tanulmányozására később önálló tudomány, az etnográfia szakosodott. A köznép, közelebről a parasztság kézműves-technológiával előállított, részint minden cifrázást nélkülöző, részint díszesen megmunkált mindennapi használati tárgyairól van szó.

Az ilyen tárgyak első nagyobb, országos jelentőségű és közfigyelmet keltő kollekciónak Xántus János és Rómer Flóris gyűjtötte össze az 1873-as bécsi világkiállításra. Itt már tudatos néprajzi munkáról van szó, s nem ösztönös megérzésről vagy sajátos műgyűjtői érdeklődésről.² A világkiállításra küldendő „magyar ethnographiai gyűjtemény”, a „népisme kiállítás” körvonalait Xántus dolgozta ki 1872-ben. Az ennek alapján az ország egész területéről fölhalmozott közel 4000 tárgyat Budapesten is bemutatták. A Köztelken megnyílt kiállítást József főherceg, majd Erzsébet királyné is megtekintette (Sándor 1953; Gráfik 1997). Ekkor már egy éve létezett a Magyar Nemzeti Múzeum Nép-

rajzi Osztálya Xántus vezetésével, amiből utóbb kinőtt a később önállóvá vált Néprajzi Múzeum, ám az osztály gyűjteménye nem magyar anyagból, hanem Xántus kelet- és dél-ázsiai expedíciójának tárgyaiból alakult meg. Sőt, az 1873-as bécsi kiállításra egybe-hordott tárgyakat az újonnan alakult Iparművészeti Múzeum kapta meg, s csak jóval később és nem is egyszerre kerültek át a Néprajzi Táriba, illetve múzeumba. Az esetlegesség, a tudománypolitika zsákutcái, presztízsharcok és nem a tudományos elvek határozták meg tehát elsődlegesen a muzeális néprajzi gyűjtemény megalapozását. Bár Xántus teljesen tisztában volt azzal, hogy a Bécsben kiállított anyag nem iparművészeti, a kollekció megmentése érdekében vállalta a kompromisszumos megoldást. Az is tény, hogy Xántus a néprajzi osztály múzeumőreként a magyar gyűjteményt nem az általa hozott nemzetközi anyaggal együtt, hanem *önálló* múzeumban kívánta volna elhelyezni. Ő ezt egy „kézműipari múzeumnak” nevezte, amivel a tudományszak körülhatárolásában a kézműves-technológiát és annak termékeit tekintette meghatározónak, s nem például a munkaeszközöket, pontosabban azok kezdetleges, „ősi” rétegét, mint pár évvel ezután Herman Ottó. A nemzetközi és a magyar anyag külön gyűjteményben való elhelyezésének gondolata ugyanakkor nem valósult meg, s a kettő egysége már Xántus keze alatt kialakult, bár a magyar rész ekkor még csak csekély mennyiségben, szórványosan gyarapodott.

A továbblépés a magyar etnográfia egyik legnagyobb alakjának, a néprajzi muzeológia tényleges alapító atyjának, Jankó Jánosnak köszönhető. Xántus halálakor a néprajzi osztály gyűjteménye nem érte el a 6000-es tételszámot, amikor Jankó 1902-ben tragikusan fiatalon elhunyt, meghaladta a 31 ezrest. Az ő munkásságához fűződik a néprajzi tárgy alaposabb meghatározása, elsősorban nem fogalmi értelemben, hanem az általa kifejtett gyakorlati munka nyomán. Ugyancsak nála, az ő elméleti érvei alapján szilárdult meg a nemzetközi és a magyar anyag egyetlen múzeum keretei közötti elhelyezése, mely eredetileg véletlen hozta adottság volt. Konceptiója lényegét „saját nemzetünk geográfiai és ethnografiai alakulásának” múzeumi tanulmányozása jelentette (Jankó 1896:46). Programjában ezért kiemelten elsőbbséget élvezett a magyar gyűjtemények fejlesztése, mely az ország egészére kiterjedt, beleértve a nem magyar lakosságtól származó tárgyak gyűjtését is. Második helyen „a velünk nyelvileg illetve ethnographiailag rokon népek néprajzi viszonyainak bemutatása” állt, s harmadsorban a más népek, távoli kontinensek anyagának gyarapítása, mely az ország adottságai miatt az emberiség fejlődésének, életének csak főbb típusait volt hivatott megjeleníteni.³ Jankó megfordítja tehát a néprajzi gyűjtemény eddigi esetlegesen alakuló irányát, és meghatározza a múzeumi tevékenység célját.

Jankó munkáját és felfogását utóda, Bátky Zsigmond foglalta elméleti rendszerbe. Ő formálta meg és terjesztette el a magyar néprajzi muzeológia kánonját, amit 1906-ban megjelent kézikönyve, az *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* foglal össze (Bátky 1992). Bátky a néprajz egyetemességébe ágyazza be a magyar/magyarországi néprajz és néprajzi muzeológia feladatait. Felfogása követte a kor nemzetközi tudományosságát, s ennek alapján a hazai néprajzi múzeumról azt gondolta, hogy annak „feladata hazánk mostani és régi kultúrincseinek lehető teljes bemutatása a végből, hogy magasabb szempontból nézve egyik mozaik darabkája legyen annak a képnek, melyet Földünk összes néprajzi múzeumai az egész emberiség anyagi művelődéséről nyújtanak”. Társadalmi funkcióját a nemzeti múlt és művelődés ismereteinek gyarapításában, a nemze-

ti öntudat építésében látta. Az elvi keretek felvázolása után Bátky a könyvében csoportokba rendezett, olykor sorozatokban bemutatott néprajzi tárgyakat így határozta meg: „gyűjtenünk mindazt kell, a mi parasztkultúránk, népünk élete (ezentúl csak ezt tartjuk szemünk előtt) mibenlétének illusztrálására szükséges. Múzeumba kell vinni mindazt a holmit, a mit népünk maga készít magának akár szükségletére, akár gyönyörűségére, vagy a mit ú.n. kis mesteremberek csinálnak részére ugyane célból.” (Bátky 1992:8–9.) Az útmutató bevezetőjéből ugyanakkor az is kitűnik, hogy Bátky érezte e magabiztosnak ható körülhatárolás bizonytalanságait, hiszen két oldallal ezt megelőzően még intette azokat, akik szerint a néprajznak csak a népi, népies – azaz a nép használta – tárgyakat kellene gyűjtenie. „[L]ehetséges-e – teszi föl a kérdést – mindenkor biztos határt vonni az úri rend, a polgárság vagy a nép kultúrvagyona között? Nem táplálkozott ez utóbbi az előbbi kettőből, vagy az utóbbi kettő az elsőből, vagy viszont nem volt-e az utolsó is valami befolyással az elsőre?” (Bátky 1992:7.) Továbbá a régészet és a néprajz közötti határok bizonytalanságát is felveti, amit ma közvetve kritikának is tekinthetünk, mégpedig a kor általános evolucionista szemléletének egyoldalúságára vonatkozóan, mely a kutatói metodikában is érvényesült.

Nincs tér a néprajzi gyűjtemények történetét itt előadni, vagy a Néprajzi Múzeum mint legnagyobb s legjelentősebb magyarországi gyűjtemény további alakulását részletesen ismertetni. A szakmabeliek előtt jórészt ismert adatok elemzésével a néprajzi gyűjtemények klasszikus *fogalmi, tartalmi és geográfiai alapjainak kialakulását és megszilárdulását* kívántam összefoglalni. Az alapok bemutatása, bármilyen vázlatos is volt, jelzi, hogy a néprajz mint modern tudomány a múzeumi gyűjtemények rendjében a 19. század végén egy újabb típus kialakítását eredményezte Magyarországon is, miközben e sajátos típusú gyűjtemény formálódása a néprajz tudományos megerősödését és intézményesülését jelentette. A néprajzi tárgy tudományos érvekkel alátámasztott s a gyakorlati munkában fogant határai az alapító atyák számára aránylag egyértelmű voltak, bár – mint láttuk – Bátky is szóvá tett bizonyos ellentmondásokat, s utalt arra, hogy a néprajz céljainak elfogadása mellett „akaratlanul is határvillongásba keverjük a néprajzot, illetőleg a néprajzi múzeumot más, már tiszteletreméltó helyet kivívott, tudományokkal és gyűjteményekkel” (Bátky 1992:6–7).

Az alapokat, azok viszonylagosságát ismerve, a néprajzi gyűjtemények szempontjából a tudományos perspektíva kérdését négy további összefüggésben célszerű végiggondolni, melyek önálló elemzést igényelnek. Itt ezek jelzésére van csak mód. Az első a tudománytörténeti vonal továbbvitele, a *gyűjtemények összetétele alakulásának tanulságai*; a második a *tudományos szakmódszertan*, a harmadik a *tárgyállomány és a tudományos elemzés elvi kapcsolata*, s végül a *nyilván- és jövőkép*. Nézzük ezeket egyenként pár gondolat erejéig!

1. Mint már eddig is láttuk, a múzeumok léte, a gyűjtemények összetétele, az anyag csoportosítása, tagolása, a fejlesztési elképzelések nem magától értetődőek. A múzeumi gyűjtemények történeti produktumok, melyek magukon viselik az esetlegességek jegyeit, ezért a mindenkor rendelkezésre álló tárgyállomány érdemben csak a felhalmozás körülményeinek ismeretében ítélni lehet meg. Ehhez tudománytörténeti elemzésre van szükség, de nem a szokványos intézménytörténeti fejlődés, a kronologikus gyarapodás egyszerű rajzára, hanem a tudományos elvek és a gyakorlat kapcsolatának rekonstrukciójára. Az ilyen tudományos analízis a gyűjtemények fejlődését az adott korszakokban

érvényesülő tudományos gondolkodás horizontjával felelteti meg, illetve az egyszerűbb, a gyakorlatibb szinten a múzeumi gyűjtőmunkát a maga esetlegességeivel együtt vizsgálja. A Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek, a múzeum által kezelt és birtokolt kulturális vagyontulajdonok jellegének ilyen típusú felmérését kezdtük el az elmúlt évben. Elsőként egy kézikönyvet jelentetünk meg, mely a múzeum gyűjteményeinek alakulását, összetételét és fejlesztési lehetőségeit foglalja össze (Fejős, főszerk. 2000). Ez a munka közbülső fázis, a legfontosabb források alapján összegezhető adatok első leírása és értékelése, amit a későbbiekben remélhetőleg néhány gyűjtemény elmélyültebb, a jelzett „historicista” szemléletet erőteljesebben érvényesítő elemzése fog követni.

A felmérés eredményei adatszerűen mutatják és megerősítik azt a tényt, hogy a néprajz tudománytörténeti fejlődése és a múzeumban főlhalmozott tárgyak között ugyan nyilvánvalóak a kapcsolatok, de azok korántsem kölcsönös jellegűek. Az is kitűnik, hogy a múzeum tárgyllománya elsősorban a gyűjtés történetét reprezentálja, s nem a népi kultúra egyes tartományainak – például halászat, mesterség-kisipar, táplálkozás, szokások stb. – szóba jöhető teljességét. Már az ilyen szakterületek és a gyűjteményi egységek kialakulása is a kultúra változó határú s önkényes múzeumi struktúráját eredményezi. Vagyis a kialakuló kép a gyűjtemények és az általuk sajátos módon tagolódó kultúra konstrukció voltát domborítja ki. A gyűjtemények tehát a tudománytörténet tükrői, sajátos történeti produktumok, s a tárgyak annyiban adathordozók, amennyiben pontosan megállapíthatók megszerzésük körülményei, valamint ezáltal a rájuk vonatkozó információk.

Világossá vált, hogy a múzeumi anyag mint az etnográfiai tudás egyik alapformája nem önmagában, nem semleges forrásbázisként, hanem csakis történeti mivoltában és a létrehozása körülményeinek eredőjeként fogható föl. A múzeumi raktárakban őrzött tárgyak fizikai létükben egyszer s mindenkorra a néprajzi tudás állandó komponensei. Kommunikatív értéküket, jelentésüket tekintve azonban „változékonyak”, s ebben a szorosabban vett műtárggyá válásnak, tágabban pedig a tudományos forrásbázis megteremtésének körülményei és folyamata különleges szerepet játszanak.

2. A tudományosan megalapozott muzeológiai szakmódszertan kérdései önálló vizsgálatot igényelnek. Itt elsősorban az örök probléma, a nyilvántartás még mindig megoldatlan kérdései merülnek föl. Az átfogó, a teljes nyilvántartási rend régóta vágyott igényét a korszerű informatika segítségével remélhetőleg előbb-utóbb sikerül megvalósítani. Ennek azonban számos kifejezetten tudományos előfeltétele van, melyek közül talán az egységes, általánosan elfogadott és alkalmazott nomenklatúra kialakítása a legfontosabb. A számítógépes világ homogenizálja gondolkodásunkat, ami előnyökkel, ugyanakkor veszélyekkel jár. A számítógépes nyilvántartás különösen igényli a tárgyak egységes nomenklatúráját, aminek szükségességét a kutató is érzi, ugyanakkor az egységesítéstől idegenkedik az információk elvesztésének rémképe miatt. Ez a gond a néprajzi tárgyműanyag esetében nagyon komolyan jelentkezik, mert az alapanyag, technika, forma, használat, elnevezés szerinti roppant változatosság egységes rendszerbe illesztése a teljes tárgyi forrásbázis elemző feldolgozását igényli. Ezt segítheti, valamint esetenként elmélyítheti gyűjteményegységek, tárgycsoportok kritikai katalógusainak elkészítése. Az ilyen feldolgozások megkerülhetlenné teszik a néprajzi szakmuzeológia olyan részproblémájának következetes újragondolását is, mint a tárgy készítése, használata és gyűjtése helyének világos és konzekvens megkülönböztetése vagy a „gyűjtő” korántsem egy-

értelmű kategóriájának meghatározása. A néprajzi tárgy imént idézett jellemzőinek összekeverése, egyéni értelmezése aláássa a tárgykollekciók tudományos forrásértékét.⁴ Talán jelentéktelen apróságnak vagy kutatói slendriánságnak tűnnek mindezek, ám húsba vágó kérdésekről van itt szó.

3. Akár a gyűjtemények konstrukciós folyamatának elemzését, akár a muzeológiai, szakmódszertani akribiát nézzük, nem merítjük ki a múzeumi néprajzi gyűjtemények tudományos feldolgozásának problémáját. Az előbbi két szempont mellett felvethető a néprajzi tárgy, a gyűjtemény és a tudományosság viszonyának absztraktabb szintje. Az elődök munkájának kritikája és a tudományos szigor elmélyítése vezette a Néprajzi Múzeum egy korábbi főigazgatóját, Hoffmann Tamást, aki épp három évtizeddel ezelőtt nyíltan feltette a kérdést (Hoffmann 1969): „A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei?” Válaszában azt az érvet fejtegette, hogy a néprajzi múzeumok tárgyi anyagának vizsgálata akkor válik tudománnyá, ha az az emberi történelem nagy folyamatainak megértését, megértetését tudja megvalósítani. Közelebbről két történelmi állapot, „a civilizálatlan őstársadalom” és „a modern civilizáció” között lezajló folyamatok jelentik a vizsgálódás fő irányát. A néprajz tárgyat a nép történetében jelöli meg, azon életmódváltozások rekonstrukciójában, „amelyek a hagyományos termelőerőkkel ellátott dolgozó tömegek hétköznapijainak hosszú egymás-utánját jelentik”. A lényeg az elméleti perspektíva, ami alapján az egyedi adatok felett azok gondolati összefüggéseinek megalkotása lehetővé válik. Voigt Vilmos egy írásában kisebb léptékben, de hasonló jellegű észrevételt fogalmazott meg. Azt a kérdést vetette fel, hogy a múzeumi tárgyatalkalmazás-e stílustörténeti vizsgálatokra. Válaszából itt az a módszertani belátás a lényeg, ami az elemzésben a közvetlen leíró, valamint a metanyelvi szint, azaz a „kívülálló rendszerezés” szétválasztását és megkülönböztetését jelenti (Voigt 1984). Más megfogalmazásban mindkét példában arról a kérdéstről van tehát szó, hogy mi az, ami a néprajzi tárgyból kiolvasható, mi az az információ, amit az összefüggéseiből kiemelt múzeumi tárgy önmagában hordoz. Meddig tárgyható az elméletalkotás érdekében a konkrét, kézbe vehető tárgy értelmezése? Benne van-e a tárgyban a „lényeg”, amit a formai rendszerezés, a tipológia, az előállítás, illetve a használat egyedi adatainak tüzetes összesítése még önmagában nem ad meg? Bárhogyan is legyen, az elméletalkotás – még ha nem is a nagy narratívák jegyében születik, mint például Hoffmann Tamásnál – nem nélkülözheti a tárgyi forrásbázis tudományos színvonalú leíró feldolgozását.

4. A néprajzi tárgygyűjtés mai szükségletei, lehetőségei, követelményei és a néprajzi gyűjtemények jövője is messzemenően igényli a tudományos elemzőmunkát. A jövőképet részben a tudomány története alapján lehet felvázolni, részben a teoretikus, a néprajz tárgyat s a néprajzi tárgyat önmagában definiálni igyekvő elméleti meghatározásokra lehet alapozni. Ez utóbbi nyugodtan nevezhető próféciónak is, mert szemben az elméleti szaktudománnyal, a múzeumi gyakorlatot csak részben vezérik a tudomány fejlődésének eredményei. Ha a kétségtelen tapasztalatok ellenére tagadjuk is múzeum eredendő konzervativizmusát, nehéz annak feltételeit megteremteni, hogy elméleti tételekre alapozva radikális és átfogó reformot hajtsunk végre. Erre talán nincs is szükség, ezért néhány sarokpont fokozatos átértékelése látszik a járhatóbb útnak.

A mai dilemmák jelzésére elvont fejtegetések helyett két friss, az eddigieknél konkrét példát említek, melyek az e sorok írását megelőző hét fejleményeit jelentik. A Néprajzi Múzeum néhány munkatársa a minap tárgyvásárlási kérelmet terjesztett elő (pon-

tosabban a főhatóságtól rendkívüli tárgyvásárlási összeg kérvényezését kezdeményezték) egy általuk kiemelkedő jelentőségűnek tartott tárgye gyüttes beszerzése érdekében. Egy népies stílusban készült múlt század végi polgári ebédlő bútorzatáról és a hozzá tartozó különféle, a népi tárgykultúrát idéző dísz tárgyakról van szó, melyek jelenleg egy balatoni nyaralóban találhatók. Az együttest 32 darab bútor és 228 darab dísz tárgy képezi, ez utóbbiak zöme kerámia, de van köztük textil, faragás vagy paraszti használatból kikerült mindenféle eredeti tárgy. Az együttes értékét nem vagy nem elsősorban a készítő(k), hanem a használó személye és társadalmi állása adja. A bútorok, dísz tárgyak többsége egy fővárosi nagypolgár lakását díszítette egykoron. A tulajdonos Jungfer Gyula „császári és királyi udvari műlakatos” volt, a magyarországi művészi lakatosipar megteremtője. Később rokoni kapcsolatok miatt a magyaros ebédlő Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, későbbi miniszterelnök balatoni nyaralójába került.

A példa ékesen jelzi a szaktudomány megváltozásának egyik irányát. Hol van már az az idő – mondhatnánk –, amikor a néprajz művelői kizárólag a nép által saját használatra készített tárgyait, a kézműveskultúra termékeit tekintették a néprajz illetékességi körébe tartozónak! Valóban, a hagyományos/történeti népi kultúra más társadalmi körbe való áttemelésének, átértelmezésének problémája ma már a néprajz egyik fontos kutatási területe.⁵ Ezen a téren igencsak változóak az álláspontok, s annak megítélése sem örök érvényű, hogy az átértelmezés mely mintái tarthatók elfogadhatónak. Egy majd 50 évvel ezelőtti, nem hivatásos néprajzi gyűjtőknek szóló útmutatóban a következő olvasható: „A népi hagyományok ismerete nélkül készültek az úri előszobák »magyaros«, de valójában nem magyar, nem népünk gondolkodását, művészetét kifejező bútorai.”⁶ Vajon közvetve, akarva-akaratlanul cáfolni vagy dokumentálni akarják ezt a felfogást a szóban forgó tárgyvásárlási javaslat előterjesztői? Akárhogyan is legyen, észre kell venni ugyanakkor, hogy az eset a szakmai szemléletváltásnál tágabb problémára is utal. Ismét az történik, mint például Sárváry Jakab esetében, hogy az idő múlása értékke, múzeumi tárggyá teszi a korábban figyelemre nem méltatott, sőt a bevett gyakorlat alapján elutasított tárgyat. Persze a két eset között nem elhanyagolható különbségek is vannak, de a nép, a parasztság és a társadalom más rétegei, osztályai közötti viszonyt mindkettőben a megörökítés szándéka foglalja sajátos egységbe. A tárgye gyüttes múzeumi megvásárlása még nem dőlt el,⁷ s a Bátky jelezte „határvillongások” szempontjából feltehető az a kérdés, hogy vajon egy ilyen kollekció melyik múzeum illetékességébe tartozik. A néprajzi, a történeti – azon belül is az úgynevezett „jelenkor-történeti” –, netán az iparművészeti vagy a művészeti muzeológia tárgya?

Egy másik tárgycsoport már túl van a jogosultság dilemmájának útvesztőin, új szerzeménnyé vált. Pár olcsó darabról van szó, ami nyilván megkönnyítette a megszokott múzeumi gyűjtőkör tágítását. Terepmunka eredményeként, vásárlással került a Néprajzi Múzeumba a magyarországi krisnások néhány ruhadarabja. A Krisna Tudatú Hívők somogyvámosi központjához tartozó szerzetesi csoporttól sikerült megszerezni három használt, az előírások szerint elégetésre váró szerzetesi öltözéket. Közelebbről az egyházi gyűjteményt fogják gyarapítani, abba az egységbe kerülnek, amely a Néprajzi Múzeum mindössze három évtizede önállósult szakcsoportja, s a korábbi időszak tudományos szempontból senki földjén „hányódó” tárgyait öleli fel. A krisnások ruhadarabjai a magyarokereki templom festett mennyezetkazettái, kolostormunkák, üvegképek, gyertyatartók stb. között kapnak helyet. Ebben az esetben nem közvetlenül a psz-

tulónak érzett tárgyi világ megmentésének szándéka dominál, sokkal inkább egy, a jelenben újnak számító társadalmi jelenség megörökítésének tárgyakban megvalósítható törekvése.

A fentebb idézett tudománytörténeti mozaikok és ez a két mai példa egyaránt a néprajzi gyűjtemények történetileg változó távlataira világítanak rá. Nem merítik ki sem az alternatív lehetőségeket, sem az eddigi gyakorlat jellemző, tipikus megoldásait még magyar viszonylatban sem. Kiegészítésként – jelezve a keretek tágításának nálunk még nem vállalt útjait – két külföldi példát is megemlítek. A nemzetközi kitekintés egyúttal arra is szolgál, hogy a néprajzi gyűjtemények lezáratlanságát általános értelemben is érzékeltesse.

Magyarországon szinte a századforduló óta mintaként tekintenek a skandináv néprajzi muzeológiára, melynek egyik fellegrájában, a stockholmi Nordiska Museetben tudományos és tárgygyarapítási szempontból egyaránt – a jelek szerint itt ezek egybevágnak –, figyelemmel kísérik a jelenkori társadalmi és kulturális folyamatokat. Az utóbbi évek egyik kiállításán a hajléktalanok életét, tárgyait mutatták be. Megvásárolták hajléktalanok teljes felszerelését, papírdobozokból tákolt utcai hajlékát, elnyűtt, koszos ruhadarabjait, ócska eszközeit, s a legkorszerűbb installációs eljárások alkalmazásával a közönség elé tárták. Így a multimédia mellett olyan számítógép vezérelte audiovizuális kiállítás ismertető eszközöket alkalmaztak, melyek meghatározott pontoknál a látogató érkezésére léptek működésbe. A kontraszt tökéletes volt. A teljes kiállított anyagot az utolsó papírfecniig beletárolták, muzeológiailag dokumentálták. Egyetlen dilemma merült fel: a piszok, ami az adott tárgyananyag – akárhogy is nézzük – lényegi sajátja. Mindent fertőtleníteni kellett mind a látogatók, mind a tárgyak későbbi raktározása miatt. Ezt egyesek a hitelesség csorbulásának tartották. Noha a lépés ésszerűségét aligha lehetett vitatni, az mégis kényszerűségnek, megalkuvásnak is tűnt.⁸

A másik külföldi példa párizsi. A francia néprajzi múzeum (a Musée National des Arts et Traditions Populaires) 1999-ben kiállítást szentelt a gördeszkanak, illetve a benne s általa kifejeződő mai városi ifjúsági szubkultúra több elemének. Játék, sport, helyváltoztatási eszköz – hangzik a kiállítás alcíme (Calogirou – Touché 1999), ám a témából, a gördeszkák sokrétű vizuális jelrendszeréből és használatából kiindulva Michel Colardelle, a múzeum igazgatója még tovább megy. Egy cikkben azt fessegeti, hogy a globalizáció közepette a mai társadalmakban van-e népművészet. Örökzöld téma, legalábbis az elmúlt fél évszázadot tekintve, mondhatnánk, csak most az ezredvégre aktualizálva. Írását néhány kimondott-kimondatlan, megütközést kifejező véleményt idézve kezdi: „Micsoda – írja –, gördeszka a Néprajziban? Mi köze van ennek a francia művészetekhez és hagyományokhoz? Önök az amerikai kultúra trójai falóval játszanak!” (Colardelle 1999:231.) Valóban, egy már többször, keleten és nyugaton egyaránt felvetett dilemma mai változatáról van szó, mely azonban a néprajz, a néprajzi gyűjtemények szempontjából nem megkerülhető kérdés. Nem ismertetem a szerző érvelését, mert az eset csak arra szolgál, hogy jelezze: a néprajz nem zárkozhat el a mai társadalmak nem intézményszerűült kulturális viszonyainak értelmezésétől, így például – jobb szó híján – a tömegkultúra jelenségeit sem hagyhatja figyelmen kívül. Többek között azért sem, mert az esztétikum, a csoportképződés és azonosság tudat, a nemzeti kultúra – valamint az ahhoz való viszony – megismerése bevett vizsgálati területei közé tartozik jószerével a kezdetek óta, noha ezeket a kérdéseket nem mindig ilyen kifejezésekkel tették föl.

Ha ezt az esetet és a népies modorban készült polgári ebédlő megvásárlásának kérdését egybekapcsoljuk, jól látható nemcsak a népművészet, hanem a *nép* kategóriájának mint rendező fogalomnak a szűkössége. Ugyanerre utal más módon a másik két példa is.

Nem lepődnek meg, ha a példákat hallva valaki feltenné a kérdést: miről is van itt szó? Hogyan lehetséges ilyen káosz egy múzeumi szakágon – hogy ne mondjam egy múzeumon – belül? Rendet tudunk-e tenni, vagy legalább eligazodunk-e az idézett ellentmondásokban, a látszólag egymást kizáró felfogások között, ha a néprajzi gyűjtemények múltjáról, jelenéről és jövőjéről beszélve a tudományos megfontolások érvényesülését keressük? Őszintén szólva: aligha, ne áltassuk magunkat, mert a gyűjtemények alakulását korántsem csak ezek befolyásolják. A tétel, hogy a változó tudomány szerint a gyűjtemények jellege, összetétele stb. is változik, csak viszonylagos, mert létüket más külső hatások is alakítják. Így például olyan profán okok, mint a pénztelenség, a raktárak szűkössége, a műkereskedelem vagy a tömegkommunikáció áttételes hatása, nem is beszélve a látogatói igények változékonyságáról. De általánosabb okok miatt is csak illúzió a tudományra hivatkozva „rendet rakni” a perspektívák már-már zavaró kavalkádjában. A néprajz főbb jegyeit illetően ugyanis az egyes országok kutatási hagyományai és változó elméleti tételei miatt nincs konszenzus a kutatók között. Így az olyan irányzatokat jelző párok, mint a történeti-jelenkori, a művelődéstörténeti-funkcionalista, az esztétikai-nem esztétikai, a nemzeti-nemzetközi irányultság között bármelyik pólus elsőbbsége és vallott fontossága Európa-szerte eltérő hangsúlyokat kap, sőt egy-egy országon belül is többféle iskola alakul/alakulhat ki. Bár a fogalmak körülhatárolását, a célok megjelenését folyton újra kell gondolni, ez nem hozhat létre egyszer s mindenkorra egységes álláspontot. (S erre nincs is igazán szükség.)

Mindegyik idézett példához lehet tudományos érveket rendelni. Csak kulcsszavakban: a klasszikus népi kultúra képeinek múzeumi megszerkesztése, e kultúra jegyeinek más társadalmi-kulturális körben történő újrafogalmazása, a nemzeti kultúra szerveződése, a nemzetközi vagy globalizált kultúra helyi átértelmezése, a jelenkori kortárs társadalmi konfliktusok problémája, a csoportkohézió, a mindennapi élet esztétikuma, a szimbolizációs eljárások – mind megannyi tanulmányozandó terület, amiket a példák felvettek, s amelyek a néprajzi megközelítés történetileg is indokolt tágasságát jelzik.

Mi is tehát a néprajzi tárgy? Milyen szerepe van a néprajzi tárgy kijelölésében a tudományos megfontolásoknak? Ontológiai szempontból alapvető, mert a néprajzi tárgyat a kutatás hozza létre. Önmagában ugyanis nincs néprajzi tárgy, a tárgyak egészen más célból készültek, nem azért, hogy azok legyenek. Az etnográfia jelölte/jelöli ki őket, mutatott/mutat rá tárgyakra, amelyeket kiemel eredeti környezetükből azért, hogy meghatározott céllal tanulmányozza azokat, és új jelentést kölcsönözzön nekik. A néprajzi tárgy leginkább mint múzeumi, kiállítási tárgy kerül vissza az emberekhez, rendszerint eredeti „származásához” képest jóval tágabb társadalmi körbe.⁹ E rámutatás és kiemelés sajátos eszköze tehát a múzeum, mely az elméleti szaktudomány alakulásához képest – általában is, de Magyarországon talán különösen – bizonyos késéssel állítja elő a néprajzi tárgy egyes változatait.

Összegzésként először is azt kell hangsúlyozni, hogy a szakterület egyszerre stabil és változókéony. Ez a rugalmasság előnyökkel jár, így többek között a nyitottsággal más vizsgálódási lehetőségek, más muzeológiai irányok felé. Aki ebből csak a néprajz bizony-

talán határait érzékeli, gondoljon arra, hogy a határok annál kedvesebbek az embernek, minél inkább átjárhatóak.

Másodszor megállapítható, hogy van több irányból, több tudományos koncepcióból és gyakorlatból levezethető, illetve öröklődő múltképünk. Van a reflektálatlan, ritkán és csak ösztönösen módosított gyakorlati munka. Más szavakkal, a szokás szentesítette gyűjtési, feldolgozási, értelmezési rutin, amit ugyan rendszeresen értékelni kellene, felül kellene vizsgálni, de erre általában csak nagy ritkán kerül sor. Több ok miatt. Vagy azért, mert a birtokunkban lévő műtárgyállomány vitathatatlan értéke tiszteletet parancsol, vagy azért, mert épp e tiszteletből adódó szakmai elfogultságok és intézményi kötöttségek korlátozzák a kutatói-muzeológusi mozgékonyt. Ennek ellenére van vagy legalábbis megfogalmazható több jövőkép, részben a gyakorlati-pragmatikus elvek alapján, részben távlatosabb, elméletileg meghatározható belátások, követelmények és szükségletek figyelembevételével. S mindez egymás mellett él. A feladat kettős: egyrészt e tendenciák összhangjának magas színvonalú megteremtése és nem kizárólagosságok hangsúlyozása, ugyanakkor az elméleti szigor, a tudományos igényesség következetes erősítése.

JEGYZETEK

1. A tanulmány előadásként elhangzott 1999. június 1-én a Magyar Nemzeti Múzeumban, a *Közgyűjtemények és a tudomány* című konferencián. A szövegen egy kivétellel érdemben nem változtattam, így megmaradt a szöveg előadás jellege.
2. Lásd Habsburg József főherceg karikásosstor-gyűjteményét: Sándor (1953:316).
3. Jankó (1896:46–47). Az idézet Jankó egy 1896-os beadványából származik; az eredeti szövegben a megfogalmazás felsorolás szerint harmadik, de az a koncepciót illetően értelemszerűen a második. Közli Szemkeő (1997:63).
4. Ennek egy következetes megoldásához lásd Fejér–Roboz (1999).
5. Vö. többek között Voigt (1987; 1990); Hofer, szerk. (1991).
6. Csilléry (1952:4). Milyen jellemző, hogy ennek a nagyon hasznos kis útmutatónak a szerzőjét tarthatjuk a néprajzi muzeológia bevett eljárásait következetesen, szinte minden irányban átalakító személyiségének.
7. A kézirat lezárása óta az anyagot a Néprajzi Múzeum megvásárolta a Nemzeti Kulturális Alap-program miniszteri keretének támogatásával.
8. A kiállításról a múzeum munkatársa, Kajsa Ravin tájékoztatott.
9. Vö. Stocking, ed. (1985); Kirshenblatt-Gimblett (1998, főként: 17–78); Fejős (1998).

IRODALOM

BÁTKY ZSIGMOND

1992 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Reprint. Budapest: Néprajzi Múzeum.

CALOGIROU, CLAIRE – TOUCHÉ, MARC

1999 Le skate. Un jeu, un sport, un moyen de déplacement... Paris: Le Musée des Arts et Traditions Populaires – CNRS.

COLARDELLE, MICHEL

1999 Exist-t-il encore un art populaire dans les sociétés de la mondialisation? *In* L'art c'est l'art. Textes réunis et édités par Marc-Olivier Gonseth – Jacques Hainard – Roland Kaehr, 231–244. Neuchâtel: Musée d'ethnographie.

CSILLÉRY KLÁRA

1952 Tájékoztató a népi lakásberendezés gyűjtéséhez. Budapest: Múvelt Nép Könyvkiadó.

FEJÉR GÁBOR – ROBOZ LÁSZLÓ

1999 Székképek. Budapest: Néprajzi Múzeum. /A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 3./

FEJŐS ZOLTÁN

1998 Kalotaszeg története. Néprajzi Értesítő 80:5–11.

1999 Tárgyunk, tárgyaink. *In* 50 éves a Néprajzi Tanszék. Jubileumi kötet. Ujváry Zoltán, szerk. 236–252. Debrecen. /Folklór és etnográfia, 100./

FEJŐS ZOLTÁN, FŐSZERK.

2000 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest: Néprajzi Múzeum. (Sajtó alatt.)

GRÁFIK IMRE

1997 A Néprajzi Múzeum magyarországi gyűjteményeinek kezdetei. Néprajzi Értesítő 79:19–45.

HOFER TAMÁS, SZERK.

1991 Népi kultúra és nemzettudat. Budapest: Magyarágkutató Intézet.

HOFFMANN TAMÁS

1969 A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei? Néprajzi Értesítő 51:5–14.

JANKÓ JÁNOS

1896 Néprajzi osztály. *In* A Magyar Nemzeti Múzeum (1802–1895). 43–49. Budapest: A M. Kir. Tud.–Egyetemi Könyvnyomda.

KIRSHENBLATT-GIMBLETT, BARBARA

1998 Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage. Berkeley: University of California Press.

SÁNDOR ISTVÁN

1953 Néprajzi muzeológiánk kezdetei. Ethnographia 64:312–344.

STOCKING, GEORGE W., JR., ED.

1985 *Objects and Others. Essays on Museums and Material Culture.* Madison: The University of Wisconsin Press.

SZEMKEŐ ENDRE

1997 Törekvések az önálló Néprajzi Múzeum megteremtésére. *Néprajzi Értesítő* 79:57–83.

VOIGT VILMOS

1984 Tárgyak és folklór, avagy mit is kell nézni a múzeumi tárgyakban, amikor az egyik olyan, mint a mások. *In* *Folklór, életmód, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára.* 267–272. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

1987 *Modern magyar folklorisztikai tanulmányok.* Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék.

1990 *A folklorizmusról.* Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék.

ZOLTAI LAJOS

1914 Magyar néprajzi gyűjtés 75 év előtt. *Néprajzi Értesítő* 15:285–289.

ZOLTÁN FEJŐS

Scientific perspectives of ethnographic collections

It is possible to evaluate and to analyse the role scientific principles have played in ethnographic collecting activities and museum's work in general. In this respect the paper focuses on the case of the Museum of Ethnography of Budapest as the largest and most important collection in Hungary. Its establishment at the end of the 19th century showed not only the increasing presence of a new collector but also the forming of ethnography and of its field of study. The meaning of the concept 'ethnographic artefact' had been for the founders of the new discipline relatively clear-cut and through theoretical arguments and practical experiences reinforced, although scholars did perceive some inconsistencies with regard to it. At the beginning of the 20th century the collections' conceptual and geographical definitions became consolidated and they have influenced until now the basic line of investigations. At present there are four aspects to be discussed in case of the relationship between ethnographic collections and scientific principles. The first is the necessity of an analysis from the point of view of a history of science. The second is the problem of methodology, the third concerns with the theoretical relations between collections and scientific analysis, and the fourth is about the present and future situations. This essay deals particularly with the last question. Two examples from the Museum of Ethnography and two cases from abroad will be introduced and discussed.